

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/121044>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

VOOR DE DERDE REPUBLIEK

– Marcel Wissenburg –

In het jaar waarin tegelijk 200 jaar post-Napoleontische constituties worden gevierd en de troonsbestijging van een nieuwe koning, past een korte reflectie op de vraag hoe moderne liberalen een modern monarch moeten beoordelen. Er is namelijk een opmerkelijke inconsistentie in het liberale politieke denken gegroeid: in elk geval de VVD zegt formeel de monarchie te omarmen. Zo meldt de website: 'Voor Nederland is de constitutionele monarchie onder het Koningshuis van Oranje, zoals deze zich in onze geschiedenis heeft ontwikkeld, de meest aangewezen staatsvorm. Het koningshuis bevordert de eenheid van ons land en bindt de burgers. De koningin maakt deel uit van de regering, maar is onschendbaar – de ministers zijn verantwoordelijk. Voor de VVD bestaan er geen goede argumenten om de staatsrechtelijke positie van het staatshoofd te veranderen. De politieke besluitvorming vindt immers plaats in de ministerraad, waar de koningin geen deel van uitmaakt.'¹

Kennelijk moet het oordeel in de eerste volzin, die eigenlijk in het midden laat of Nederland ook morgen nog een monarchie moet zijn, onderbouwd worden door de zinnen die daarop volgen. De laatste drie zinnen melden echter hooguit dat er eigenlijk niets te verdedigen valt, omdat de monarch een constitutionele non-entiteit zou zijn; de tweede zin maakt het misschien nog erger door van het koningshuis een inwisselbaar, toevallig symbool te maken – er had evengoed 'nationaal voetbalelftal', 'gulden' of 'rijksweg' kunnen staan.

Liberale zijn *constitutionally incapable* om echte monarchisten te zijn: monarchie en liberalisme zijn principieel onverenigbaar, en het zou wel zo eerlijk zijn wanneer liberalen, de VVD voorop, de principiele keuze voor een Derde Republiek maken.^A Maar dan wel met betere argumenten dan die waarmee nu kennelijk de monarchie wordt gelegitimeerd.

A De eerste Nederlandse republiek (1581-1795) danken we mede aan de Oranjes; na de tweede Republiek (1795-1801/1806) kreeg Nederland, uniek, een *ancien régime* dat nooit jong was geweest. Beide republieken dienden door de eeuwen heen als inspiratie voor vrijheidsgezinden wereldwijd, liberalen voorop.

Zoals de Ouden zongen...

Wie de geschiedenis van het politieke denken wil plunderen op zoek naar argumenten tegen (of voor) een monarchie als de Nederlandse, komt bedrogen uit. Wanneer klassieke politiek filosofen spraken over 'monarchie' bedoelden ze iets anders dan wij, en datzelfde geldt voor termen als aristocratie, democratie en republiek. Toch is het de moeite even te duiden hoe zulke begrippen vroeger gebruikt werden, al was het maar om het misverstand op te helderen dat er in de politieke filosofie steun voor de constitutionele, erfelijke monarchie te vinden is.

De onvolprezen Aristoteles (384-322) heeft het vocabulaire opgesteld waarmee tot minstens de Franse revolutie over staatsvormen werd gesproken.² Hij onderscheidde goede regeringen in het algemeen belang van verderfelijke regeringen in het eigenbelang. Daarnaast onderscheidde hij regeringen door één persoon (monarchie respectievelijk tirannie) van regeringen door enkelen (aristocratie respectievelijk oligarchie) en velen (respectievelijk *politeia* en democratie). Wat nog twintig eeuwen na Aristoteles monarchie heette, is iets dat we vandaag de dag verlichte despotie zouden noemen: alle macht in handen van één man, die regeert in het algemeen belang. Of het regeringsambt levenslang of zelfs erfelijk bekleed moest worden, interesseerde Aristoteles niet; het ging hem om stabiliteit. Zoals vrijwel elke serieuze filosoof tot de Verlichting (zo niet tot vandaag) verfoeide hij de extreem instabiele democratie, de regering door het gepeupel in zijn eigenbelang, meer dan elke andere regeringsvorm.^B Hij verdedigde echter ook als meest werkbare, realistische regeringsvorm de zogeheten 'gemengde constitutie', waarin democratie getemperd werd door elementen van monarchie en aristocratie. In later tijden zou die gemengde constitutie vaak worden aangeduid als *res publica* of republiek.

De geschiedenis van de politieke filosofie tot

B Democratie als regering door allen in eigenbelang werd niet voor niets ook Thomas Hobbes' idee van de hel op aarde, de oorlog van allen tegen allen (*bellum omnia contra omnes*) waarin we onvermijdelijk zouden belanden zonder een absoluut gezag.

1789 kan gelezen worden als een eeuwendurend debat over de meest wenselijke staatsvorm, waarin langzaamaan twee concurrerende modellen bovendien: de republiek en de absolute monarchie (waarvan nog steeds niet werd verondersteld dat ze noodzakelijk erfelijk moest zijn). Van dat latere begrip republiek maakte een monarchistisch principe niet langer noodzakelijk deel uit. Een van de belangrijkste aartsvaders van het liberalisme, Baruch de Spinoza (1632-1677), verdedigde het Nederlandse staatsbestel als exemplarisch doordat het democratie temperde met aristocratische elementen maar zonder de in 1581 immers verlaten monarchie.³ 'Republiek' ontwikkelde zich vanaf dat moment tot een begrip dat een getemperde democratie aanduidde, een regering van het onuitroeibare eigenbelang getemperd door machtscheiding en *checks and balances*.

Het is tegen die achtergrond van competitie tussen republicanisme en absolute monarchie dat we de eerste liberaal tegenkomen die expliciet de monarchie afwijst en de democratische republiek omarmt: *citoyen* De Condorcet (1743-1794), voorheen Nicolas de Caritat, Marquis de Condorcet. Behalve een standvastig verdediger van de vrije markt en de onafhankelijke rechtspraak was Condorcet ook de grootste activist tegen de slavernij, de grootste verdediger van gelijkberechting van protestanten, joden en (nog ondenkbaarder dan al het andere) vrouwen. Hij was verder de eerste om, na Varennes,^c te suggereren dat Frankrijk een 'republiek' moest worden in de huidige betekenis van het woord: niet geregeerd door een erfelijk gezagsdrager voor het leven.⁴

Veel van Condorcets argumenten tegen de monarchie, *cette institution corruptrice et dangereuse*, zijn specifiek gericht op het Frankrijk van 1791 – maar omdat dat kort daarvoor een constitutionele monarchie was geworden, zijn die argumenten ook voor ons interessant. Een ongebreidelde democratie, veronderstelde Condorcet, kan ontaarden in tirannie en anarchie. Maar om dat te voorkomen is de aanwezigheid van een monarch noch een noodzakelijke, noch een voldoende voorwaarde, en er zijn alternatieven: machtscheiding en *checks and balances* naar Amerikaans model, en er is de vrijheid van pers, die elke poging tot machtsconcentratie zeker aan de kaak zal stellen. De koning is overbodig: in een republiek van vrije en gelijke burgers zijn geen wettelijk bevoorrechte feodale heren meer tegen wie hij het volk in bescherming moet nemen, en de wetgevende macht kan geen tiran worden omdat ze zelf door een grondwet wordt beperkt. Hij hoort evenmin het hoofd van de uitvoerende macht te zijn: de uitvoerende macht moet zijn gezag uitvoeren omdat zijn beleid *intrinsiek* legitiem is, omdat het de algemene wil reflecteert, niet omdat er met kracht of dwang gedreigd moet worden. In modern Nederlands: een vorst aan het hoofd van de regering zendt de foute boodschap uit dat de wet niet gevolgd moet worden omdat ze legitiem is maar omdat de baas dat zegt. Erfelijke ambten, ook die van de monarch, zijn corrumperend. Natuurlijk wijst Condorcet ook koningschap 'bij de gratie Gods' af: de tijd dat we het bijgeloof nodig hadden een mens iets goddelijks toe te schrijven om gezag uit te kunnen oefenen is lang voorbij. En *la souveraineté du peuple* kan geen monarch verdragen; dat zou een *contradictio in terminis* zijn.

...piepen de Jongen?

Condorcets bevlogen pleidooi tegen de (ook constitutionele) monarchie bevat bijna alle argumenten die de moderne liberaal zouden moeten overtuigen. Sommige zijn tijdgebonden, andere zo vanzelfsprekend dat we ze soms vergeten – en juist daarom is het goed ze toch nog eens systematisch op een rij te zetten.

Wanneer we over de (on)wenselijkheid van monarchie spreken, is het niet enkel het idee van éénhoofdige leiding dat in het geding is. De moderne monarch is een erfpresident voor het leven. Een liberaal kan daar vijf soorten bezwaren tegen hebben: het (1) erfelijke en (2) levenslange karakter van de monarchie zijn onwenselijk, (3) eenhoofdige leiding is niet alleen onnodig, ook onliberaal, (4) de taken van de vorst ondermijnen een liberale orde, en (5) zelfs als het om puur symbolische taken zou gaan (wat in Nederland overigens niet het geval is), dan nog is het een alles behalve liberaal symbool.

(1) De meest in het oog springende problemen die liberalen met monarchie hebben betreffen natuurlijk de *erfelijkheid* van het ambt. Het gaat dan om een serie van drie elkaar versterkende bezwaren. Ten

C Op 21 juni 1791 ontvluchtten de constitutioneel vorst Lodewijk XVI en zijn familie Parijs in een poging een gewapende contrarevolutie te starten. Zij werden bij Varennes aangehouden; Lodewijk had in één klap vrijwel alle steun in gematigde kring voor de constitutionele monarchie weggevaagd. De vlucht naar Varennes vormde de grond voor de processen wegens verraad tegen Lodewijk en Marie-Antoinette.

eerste is het eigenlijk ondenkbaar dat een publiek ambt privébezit is, en dan ook nog eens een keer zó onherroepelijk dat het op erfgenamen overgedragen kan worden. In de Middeleeuwen was dit nog begrijpelijk. Koningen waren exclusief eigenaar van alle grond en alle vruchten van die grond, inclusief het horige grauw; 's konings leenmannen (en op hun beurt houders van diens onderlenen) waren uiteindelijk slechts beheerders van 's konings bezit. In een dergelijke context is het passend dat beheer van goederen evenals die goederen zelf eigendom zijn. In een vrije samenleving daarentegen is een koning burger zoals elk ander: eigenaar van zijn eigen lijf en goed, en enkel beheerder van lijf en goed van medeburgers als, indien en zolang zij dit toestaan.

De libertaire denker Hans-Hermann Hoppe kwam in een vergelijking van de gevolgen van democratie en monarchie voor de natuurlijke (bezits) rechten van de mens tot de subtiële conclusie dat monarchie, althans in een laboratoriumachtige 'zuivere' setting, nog niet zo slecht hoeft te zijn. Monarchie als *privately owned government* is gedwongen tot economische matigheid en vooruitziendheid, omdat het van nature parasitisme en klassenbewustzijn, *ergo* conflict en haar eigen ondergang, oproept. Democratie, immers het eigendom van allen door allen, en dus de onderwerping van ieder mens aan de willekeur en grillen van alle anderen, kent dergelijke remmingen niet.⁵ Hoppe: *'after more than a century of compulsory democracy, the predictable results are before our very eyes. The tax load imposed on property owners and producers makes the economic burden even of slaves and serfs seem moderate in comparison.'*⁶ Hoppe gaat dus nog een stapje verder dan de doorsnee liberaal: hij wijst niet alleen een monopolie op macht af, maar ook het collectief bezit ervan. Politieke macht is in het libertarisme het onvervreemdbaar individuele eigendom van ieder afzonderlijk mens, en kan alleen worden uitgeleend zolang en zover de eigenaar daar mee instemt.

Minstens zo bedenkelijk als het erfelijk privébezit van macht is dat het erfpresidentschap een niet onaanzienlijk element van willekeur in de overdracht van het ambt brengt: het is niet de persoon die het meest geschikt is bevonden (na selectie door deskundigen), noch de persoon die het meest geschikt is genoemd (na electie door het electoraat) die de erfpresident opvolgt, het is een door de vrijwel volkomen willekeurige vereniging van een toevallige eicel en idem zaadcel met een contingent milieu (de

voortdurend variërende omgeving van en voeding in de baarmoeder) tot stand gekomen erfgenaam. Als het staatshoofd willekeurig gekozen moest worden – waar ook wel iets voor te zeggen valt wanneer het een puur symbolische functie zou zijn – dan zou men in een vrije samenleving toch willen dat elke burger een gelijke kans krijgt het hoogste ambt te vervullen. Nu is zelfs ieder andere legitieme erfgenaam dan de eerstgeborene van 's konings bezit op de willekeurige, niet zelf veroorzaakte grond van late geboorte uitgesloten – wat een wrede lot voor dit enkele ambt *spare* en niet *heir* te zijn.^D

Zo verschijnt een derde bezwaar tegen erfelijkheid van het koningschap: het is strijdig met de fundamentele rechtsgelijkheid die iedere liberaal minstens in de top twee van fundamentele liberale grondwaarden plaatst. In de beroemde rechtvaardigheidstheorie van John Rawls is *fair equality of opportunity*, in het bijzonder gelijke toegang tot de macht, tot politieke en bestuurlijke functies, niet alleen een noodzakelijke voorwaarde om verschil in beloning en welvaart te rechtvaardigen.⁷ Het is zelfs het criterium waarmee hij het verschil maakt tussen een liberale, een waarlijk vrije en rechtvaardige samenleving, en het type land dat hij 'hiërarchisch maar beschaafd' noemt, net beschaafd en ontwikkeld genoeg om deel uit te mogen maken van de internationale gemeenschap.⁸ Een samenleving die haar burgers geen vrije en gelijke toegang garandeert tot de gremia waar uiteindelijk de meest fundamentele randvoorwaarden voor ieders leven worden bepaald, schiet ten diepste tekort. Niet voor niets reflecteert onze grondwet, een product van tweehonderd jaar strijd tegen het *ancien régime*, deze ideeën in zowel artikel 1 (algemene gelijkheidsbeginsel) als nog eens specifiek in artikel 3: 'alle Nederlanders zijn op gelijke voet in openbare dienst benoembaar'.

Laten we het erfelijkheidsaspect verder laten voor wat het is. We mogen aannemen dat zelfs ons

D Overigens valt er in één opzicht wel iets af te dingen op bezwaren tegen erfopvolging. Mannen erven hun y-chromosoom vrijwel ongemuteerd van hun vader, diens vader enzovoort – ruim vijf procent van hun erfelijk materiaal wordt bepaald door één unieke voorouder die duizenden jaren geleden leefde. Dat vergroot de kans dat mannen een bijzondere eigenschap van generatie op generatie meebrengen, wat een argument zou kunnen leveren niet slechts ter ondersteuning van de monarchie, maar ook om die langzaam uitstervende andere *institution corruptrice et dangereuse*, de adel, nieuw leven in te blazen. Als we er nu alleen nog maar achter konden komen of er op het y-chromosoom een gen zit dat codeert voor staatsmanschap...

eigen koningshuis er niet in gelooft, anders zouden haar leden, de koning voorop, niet voortdurend zo gloeiend hun best hebben gedaan om hun plaats in het oog van de burgers daadwerkelijk te verdienen.

(2) Probleem nummer twee is het levenslange karakter van de monarchie. Een beetje constitutionele monarchie heeft wel een voorziening die het mogelijk maakt een vorst tot aftreden te dwingen wanneer hij niet langer in staat is het ambt uit te oefenen; maar dat is maar een deel van het probleem. Veel belangrijker voor liberalen en voor de democratische samenleving is dat niet het *kunnen* functioneren maar het *daadwerkelijk en goed* functioneren regelmatig gecontroleerd en voortdurend afgedwongen kan worden, minstens via het recht en met vijfjaarlijkse visitaties en *midterm assessments*, liefst ook via vrije en geheime verkiezingen met meerdere kandidaten. Theologische retoriek terzijde, in een liberale en democratische samenleving worden politieke ambten uitgeoefend bij de gratie des volks en niemand anders. En natuurlijk kan men wijzen op de vrije pers, die elk optreden van koning en familie op de voet volgt, en op opiniepeilingen, en, om mijn eigen woorden tegen mezelf te gebruiken, op het feit dat het koningshuis zelf steeds haar gloeiende best doet haar positie te verdienen – maar juist de *informele*, via pr-instrumenten en niet via argument en publiek debat gegenereerde adhesie constitueert een voortdurende uitholling van de rechtsstaat.

(3) Een derde cluster problemen betreft het beginsel van eenhoofdige leiding *an sich*. De Nederlandse geschiedenis heeft laten zien dat een republiek geen element van monarchie nodig heeft, zelfs als ze daar niet bewust voor kiest. De Verenigde Republiek schreef weliswaar een vacature voor staatshoofd uit (in de vorm van het Plakkaat van Verlatinghe uit 1581) maar liet die positie uiteindelijk onvervuld bij gebrek aan geschikte kandidaten. De Bataafse Republiek stond in 1796 op het punt een soort president te krijgen, maar Pieter Paulus liep op reis naar de Nationale Vergadering een longontsteking op die hem fataal werd. Spinoza, hierboven al aangehaald, stelde expliciet dat een monarch in een republiek niet alleen overbodig was maar zelfs schadelijk kon zijn voor de vrijheid en autonomie van de burgers, en daarmee voor de samenleving als geheel. En om Condorcet nog maar eens aan te halen: een eenhoofdige leiding suggereert ten onrechte dat het volgen

van de wet afgedwongen moet worden, terwijl de wet in een vrije en democratische samenleving niets anders kan zijn dan de wil van het soevereine volk.

(4) Zelfs als een liberaal zou kunnen leven met eenhoofdige leiding, kan nog getwist worden over de precieze reikwijdte van het gezag van dat ene hoofd. Hier ligt een vierde cluster bezwaren, dat ik bespreek zonder pretentie van volledigheid: iedere constitutionele monarchie is anders ingericht en roept daarom op detailniveau andere kritiek op. In de Nederlandse context is het bijvoorbeeld problematisch dat de koning wetgevende, uitvoerende en rechtsprekende rollen heeft: zijn handtekening is nodig onder wetten, hij is het hoofd der regering en vertegenwoordigt deze, hij benoemt en ontslaat ministers, en hij kan gratie verlenen maar kan zelf niet worden vervolgd. 'Geringe rol' of niet, 's konings medewerking is zeker op het gebied van wetgeving een *conditio sine qua non*, een voorwaarde zonder welke niets gebeuren kan. Dit terwijl een democratisch bestel, ter bescherming van de vrijheid van burgers tegen een almachtige of alomtegenwoordige overheid, nu juist behoefte heeft aan scheiding der machten.

Minstens zo problematisch is het gegeven dat de koning weliswaar niet langer de (in)formateur aanwijst en aanstuurt, maar nog wel, gevraagd en ongevraagd, de regering van advies kan voorzien, en een onbeperkt recht op alle gewenste informatie heeft – dat is meer dan waarop zelfs de Commissie Stiekem mag hopen. Zowel de rechtsgelijkheid, als de voor elke burger gelijke vrijheid, zijn onverenigbaar met dergelijke archaïsche privileges. Los van de specifiek Nederlandse context: het takenpakket van een monarch onttrekt zich *altijd* aan democratische controle, schept *altijd* rechtsongelijkheid tussen de monarch en willekeurig welke andere burger, en geeft de monarch *altijd* een veel grotere vrijheid dan andere burgers, zonder dat daar enige rechtvaardiging voor bestaat. Zijn takenpakket maakt de koning *altijd* ofwel redundant (als hij 'niet echt' een eigen rol heeft), ofwel (als hij wel kan dwarsliggen of sturen) een constitutionele crisis *waiting to happen* – en zo'n crisis is in een liberale democratie ook *altijd* op z'n minst overbodig.

Er zijn geen onschuldige symbolen

(5) Daarmee kom ik bij de vijfde en laatste categorie bezwaren tegen de monarchie. Er zijn mensen die beweren dat het koningschap nog slechts symbo-

lisch, ceremonieel, apolitiek en/of puur representatief is – zoals de VVD-website stelt, de monarchie bevordert de eenheid en bindt de burgers. Enerzijds, als het waar zou zijn dat de monarch enkel een symbolische functie vervult is er geen reden die symbolische functie erfelijk op te dragen aan de eerstgeborene uit één familie.^E Diezelfde functie zou Nederland met evenveel liefde kunnen geven aan Doutzen Kroes of, als erfelijkheid een bindende factor is, aan extreem verdienstelijke familie als Drees of De Beaufort (en als we toch bezig zijn, ik beroem mij ook op verdienstelijke voorouders).

Anderzijds: een symbolische functie is nog steeds een functie en is nog steeds een politieke functie. Dat kennelijk een beroep moet worden gedaan op magie, bijgeloof en uiterlijk vertoon om verbondenheid met de Nederlandse zaak te wekken doet niet alleen het ergste vrezen voor de intrinsieke verbondenheid met elkaar – het is ook nauwelijks te verzoenen met een liberalisme dat burgers graag als verlichte, autonome, voor zichzelf verantwoording nemende individuen ziet; de eerder genoemde Condorcet betoogde niet voor niets dat burgers die het goede uit foute motieven doen, nog steeds misleide schapen zijn.⁹

Als er al een puur symbolische boodschap is die wordt uitgedragen door een monarchie, dan is het een kwaadaardige nostalgische flirt met het verderfelijke idee dat er van nature verschil is tussen mensen, dat er betere en minder perfecte exemplaren zijn, dat het grauw is geboren om gemend te worden, en dat beschaafde mensen er zijn om te mennen. Zich buigend over de retorische vraag van de monarchist

of het niet beter is één heer te hebben dan vele, antwoordde Condorcet met een tegenvraag: *'Mais pour-quoi faudroit-il avoir des maîtres?'*¹⁰

Prof. Dr. M.L.J. Wissenburg is onder meer hoogleraar Politieke Theorie aan de Radboud Universiteit Nijmegen en redactielid van Liberaal Reveil. Een woord van dank is gepast voor dr. Bart van Leeuwen, die een eerdere versie van deze tekst van gedetailleerd commentaar voorzag.

Noten:

- 1) <http://www.vvd.nl>, geraadpleegd 30 maart 2013.
- 2) Aristoteles, *The Politics*, Harmondsworth, 1981.
- 3) Spinoza, *A Theologico-Political Treatise & A Political Treatise*, New York, 1951.
- 4) Nicolas de Condorcet (Jean-Antoine-Nicolas de Caritat marquis de Condorcet), *De la République, ou Un roi est-il nécessaire à la conservation de la liberté?*, Parijs, 1791, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k853010> (geraadpleegd 30 maart 2013).
- 5) Hans-Hermann Hoppe, *Democracy, The God That Failed. The Economics and Politics of Monarchy, Democracy, and Natural Order*, New Brunswick, 2001.
- 6) Hoppe, *Democracy, The God That Failed*, p. 89.
- 7) John Rawls, *A Theory of Justice. Revised Edition*, Cambridge, Mass., 1999.
- 8) John Rawls, *The Law of Peoples*, Cambridge, Mass., 1999.
- 9) Nicolas de Condorcet (Jean-Antoine-Nicolas de Caritat marquis de Condorcet), *Dissertation philosophique et politique sur cette question: s'il est utile aux hommes d'être trompés?*, Parijs, 1790, <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb372374452> (geraadpleegd 30 maart 2013).
- 10) De Condorcet, *De la République*, p. 4.

^E Tenzij men primogenituur als symbool wil omarmen – ook dat is echter een evident antiliberaal symbool.